

## A SZABAD ÉLET GYAKORLATAI

DOI 10.35402/kek.2022.1.13

*Az állam az erőszakra épül és ezt a hatalmát 'jognak' titulálja, az egyes ember erőszakát pedig 'büntettnek' nevezi.*

Max Stirner

Különleges kötetet olvashatunk az Atlantisz Kiadó jóvoltából. A ténytudás és képzelet, valóság és fantázia határán mozgó izgalmas és kalandos vállalkozásnak lehetünk a tanúi a *Libertalia* című antológiakötet, valamint a benne összefoglalt jelenségegyüttes kapcsán.<sup>1</sup> Témája első pillantásra távolinak és egzotikusnak tűnhet, ám valójában egy nagyon is aktuális kérdéskört jár körül. Ha egy kérdés formájába kéne összefoglalnunk a könyv tétjét, akkor az a következőképpen hangozna: lehetséges-e szabad élet a hatalom hatáskörén kívül? Másképpen mondva, élhetünk a hatalomnak való alárendeltség híján, az állam és minden egyéb szuverén hatalmi intézmény nélkül? A konkrét téma pedig a kalózkodás. A magyar olvasó számára első látásra, már csak földrajzi okoknál fogva is, egzotikus jelenségnek tűnik, ami – leszámítva néhány afrikai partvidéket – csaknem idejévtúlnak is tekinthető, főleg a XVII. és XVIII. századok történeti különlegességének (ha nem soroljuk ide az internetes „kalózkodást”). De valami mégis van a kalózkokban, ami visszatérő popkulturális toposzá tette őket. Jelen kötet a kalóz életmód társadalomfilozófiai tétjére világít rá, méghozzá rendkívül figyelemreméltó módon.

A könyv öt részből áll, amelyek hol korabeli reflexiók és útibeszámolók, hol kortárs tanulmányok. Elsőként Daniel Defoe, a neves brit közíró *A General History of the Pyrates (A kalózkok egyetemes története)* című kötetének egy kivonatával találkozunk. Az először 1724, majd 1727-ben közreadott kétkötetes mű különlegessége nemcsak abban rejlik, hogy álnéven került kiadásra, és mindössze 1932-ben lett egyszer és mindenkorra Defoe-nak tulajdonítva (234.). Ez már önmagában érdekes filológiai részlet. Ennél viszont még jelentősebb a kötet műfaji státusza körüli ambivalencia. A kiválasztott részletekben Misson kapitány kalandjairól olvashatunk, aki egy

kiábrándult pappal, Caraccioli-val közösen vállalkozik a kalóz életmódra, majd együtt a legénységükkel megalapítanak egy Libertalia nevű kalózközösséget Madagaszkár szigetén. A mai historiográfiai konszenzus szerint Misson és Caraccioli egyaránt fiktív karakterek, Libertalia nevű kalóztelepülés pedig sohasem létezett (147.). Akkor mégis mi a relevanciája ennek a szépirodalmi műnek? Az utópiák, mint arra emlékeztet Miklós Tamás a kötethez írt, rendkívül informatív és szellemes utószavában, kivétel nélkül mindig „u-tópiák” (228.). Nemlétező helyek, a szabad képzelet által életrehívott képződmények. Ez pedig egyet jelent a helynélküli léttel. A kalózkodás egyet jelent a helytől való elszakadással. Egyetlen, ami közös a kalózközösség tagjaiban, az a hagyományos kötöttségekből való kiszakadtság közös élménye (229.). Valami arra készítette Defoe-t, hogy kitaláljon egy helyszínt, ahol kötetlenül ábrázolhatja egy utópia lehetséges lefolyását. A hangsúly itt a már aktualitássá vált u-tópikusságon van, és nem a lehetőségen mint olyanon.

Semmi sincsen a Defoe által fabrikált mesében, amely lehetetlen volna. Attól hatásos az elbeszélés, mert a korszak viszonyai közepette nagyon is hihető eseménysort ábrázol. Egy elszegényedett nemes útra kel, majd kalózkapitánnyá választja őt a legénység. Misson kapitány nem a szokványos, erkölcstelen bűnöző képét nyújtja. Erkölcsi forradalmat hirdet, minden előjog és kiváltság lerombolásának ambíciója fűti. Caraccioli hatására Misson az önfelszabadítás etikáját kezdi vallani, amely szerint önmagunknak kell a saját boldogságunkról gondoskodnunk (39.). A jó kalóz nem várhat a hatalmasok által adományozott kegyekre: boldogulásukért a kalózközösség tagjai önmaguk felelnek, ám közösen. A hadviselés csakis önvédelem formájában megengedett, és minden ember szabadnak született. Ember nem lehet ember szolgája, „szerencséje immár saját kezében van” (42.). Beavatási szertartáshoz hasonlatos módon, Misson kapitány összehívja a legénység összes tagját, és kinyilvánítja közös szabadságukat, amely az ember elidegeníthetetlen jogain alapul. Ezzel a hatalomból való kiszakadásuk ceremoniális, mondhatni rituális formában nyilvánul meg. Többé nincsen visszaút annak számára, aki egyszer és mindenkorra kalózzá nyilvánította önmagát. Katartikus

1 Daniel Defoe, Jakob de Bucquoi és Alexandre Olivier Exquemlin (2021) *Libertalia. Szabad kalózközösségek – az újkor első demokratikus alaptörvényei*. Ford. és szerk. Miklós Tamás (Budapest, Atlantisz).

hatású részlet ez, amely dramaturgiaiilag megágyaz a későbbi cselekménynek:

„A fedélzetre hívta az embereket, és kijelentette nekik, hogy közülük sokan, vele együtt egy szabad élet mellett döntöttek, és nagy megtiszteltetésben részesítették, amikor vezetőjüké tették. Nem áll szándékában egyiküket sem kényszeríteni, s ezzel olyan hibát elkövetni, amit mások szemére vet. Ha ezért néhányan elutasítanak, hogy vele együtt keressék szerencsájukat – amelyből, ígéri, mindannyian egyformán kell részesedjenek –, akkor ezt most mondják meg, és partra teszi majd őket egy olyan helyen, ahonnan kényelmesen hazatérhetnek” (43.).

Több figyelemreméltó mozzanat van ebben a típusú kalózábrázolásban. Misson kapitány magasztos eszmékkel bíró idealista, aki nem kíván élni a kényszerintézkedésekkel. A hatalmon kívüli helynéküli valóság megvalósításán fáradozik, amely leginkább az őskeresztény vagyonszövésre emlékeztet. A legénység minden tagja egyenlően részesül a zsákmányból, a kapitány pedig mindössze kétszeres jutalomban részesíthető. Mindez nemcsak eszmei jelentőségű persze, hanem a hajó zárt közösségén belül fellépő rivalizálást is mérsékelni hivatott praktikus intézkedés. „Az egyes ember mohósága nem sértheti a közös tulajdont”, ellenkező esetben széteshet a kalózok közötti szolidaritás (47.). A legfigyelemreméltóbb mozzanat Defoe elbeszélésében, és ez világossá válik egyéb, a kötetben közölt részletek alapján, hogy nagyon is tényszerű. Helge Neves, a mű német nyelvű fordításához írt utószavában, amely rövidített formában olvasható a *Libertalia* antológiában, a következőképpen foglalja össze találóan Defoe kalóztörténeti kötetének Misson kapitány és utópikus közösségére vonatkozó részleteit: „hihető, fiktíven autentikus mű” (177.). Ennek oka abban rejlik, hogy azok a szabályok, amelyeket Misson kapitány és Caraccioli hoznak, ténylegesen léteztek. Ezt bizonyítják a Jakob de Bucqoi *Aanmerkelyke ontmoetingen in de zestien jaarige reize naa de Indien (Nevezetes kalandok az Indiába tartó tizenhat évi út során)*, valamint Alexandre Olivier Exquemelin *De Americansche Zee-Rovers (Az amerikai tengeri rablók)* című, a tényszerűség és objektivitás igényével fellépő, ám a kalózzal szemben ugyanakkor határozott ellenszenvről tanúskodó kötetéből származó részletek. Szó sincsen arról az utóbbi két szerző esetében, hogy idealizálni vagy romantizálni kívánták volna a kalózok bandita életmódját, mégis figyelemreméltó részletekre lelhetünk beszámolóikban.

A vagyonszövetség intézménye nagyon is létezett, legalábbis bizonyos kalózhajók esetében. Exquemelin beszámolójában például az alábbi olvashatjuk: „a kapitány négy vagy öt ember részét kapja hajója használatáért, néha éppenséggel többet, és két rész jár neki magának. A többit egyenlően osztják el: az ifjú legények a férfirész felét kapják” (127.). Rendre olvasható a korabeli beszámolókból, hogy a kapitányt és a fedélzetmestert választották a kalózok, sőt, a kapitányt nemritkán vissza is hívták. Minden lényeges döntés kapcsán a legénység volt az utolsó szó, így az útvonal kapcsán is (126.). Továbbá a közösség a rokkant tagjairól is gondoskodott kárpótlással. A kalóz mint gátlástalan, erkölcstelen bűnözőről kialakult képet nagymértékben árnyalja a *Libertalia*-kötet, ehhez pedig érdemben hozzájárult az elmúlt néhány évtized során az olyan anarchista vagy libertariánus beállítottságú történészek korszakos jelentőségű munkássága, mint Christopher Hill, Markus Rediker és Peter Leeson, vagy éppenséggel Hakim Bey (Peter Lamborn Wilson).<sup>2</sup> A kalózzregula vagy „kalózköztörvény” nagyon is létező intézmény volt, és efelől már aligha lehet kétségünk az újabb kori kalóztörténeti eredmények függvényében. Módszertani nehézség, hogy a történelmet a győztesek írják, a kalózok iratai pedig aligha maradhattak fenn. Ugyanez vonatkozik a Defoe által feljegyzett utópikus kalózközösségre is. Kalandozásuk során Misson és Caraccioli Madagaszkáron alapítanak egy Libertalia nevű települést ahol, mint megtudjuk, „minden közös tulajdonban volt” (87.).

Misson kapitány, az eddigiek alapján aligha meglepő módon, felszabadít minden rabszolgát, a rabszolgaszállító hajók elfogása közben „zsákmányol” a legénység. Bárki csatlakozhat a kalózokhoz szabad akaratából, és ezt számos felszabadított rabszolga meg is teszi (86.). A szabad élet új nyelvet is igényel. Libertalia-ban az angol, francia és afrikai nyelveknek egyfajta pidgin keverékét kezdi beszélni a népeség (88.). Defoe írói aprólékosságára vall, hogy még ezek a részletek is történetileg hitelesek. A XVIII. század elején ténykedő kalózok bő egyharmada ugyanis ténylegesen fekete volt,

<sup>2</sup> Hill, Christopher 1984 „Radical Pirates?” In Christopher Hill *Collected Essays Vol. 3*. Oxford és New York, Oxford University Press, 161-187; Rediker, Markus 2004 *Villains of All Nations. Pirates in the Golden Age*. New York – London, Verso; Leeson, Peter T. 2009 *The Invisible Hook. The Hidden Economics of Pirates*. Princeton, Princeton University Press; Bey, Hakim 1995 *Pirate Utopias. Moorish Corsairs & European Renegades*. New York, Autonomedia.

a leggyakrabban felszabadított vagy megszökött rabszolgákként próbálták a szerencsésüket egy brutális, ám a gyarmati társadalmaknál jóval toleránsabb közegben (136.). Nem túlzás azt mondani, hogy a kalózközösségek nemcsak a részvételi demokrácia máig radikálisnak számító kísérleteinek tekinthetők, hanem éppenséggel a kozmopolitizmus szubverzív fészkeinek is, ahol sokféle háterű személy levetkőzhette a hagyományos társadalmi kötöttségeket. Még hitelesebbé teszi a Defoe által közreadott Libertalia-legendát azon körülmény is, hogy Madagaszkáron ténylegesen működtek ott a sziget viszonylagos megközelíthetlenségét kiaknázó kalózközösségek a XVIII. század első harmadában (167.). Alátámasztják ezek a körülmények Neves ama tételét, miszerint „valóság és költészet egymástól el nem választható” (168.). Defoe-nak sikerült megteremtenie, a radikális felvilágosodás programja mentén, egy szubverzív ellenmitológiát. Nem az a fontos, hogy konkrétan létezett-e Libertalia vagy sem. Önmagában már aktuális. Fiktíven tényszerű vállalkozás az utópizmus, hely nélküli valóságként pedig aláássa a hatalom által rögzített, kódolt és kontrollált helyeket. Kortárs kifejezéssel élve, Defoe egy „teória fikciót” (theory fiction) alkotott meg. Túlságosan szubverzív a tartalma Misson kapitány történetének ahhoz, hogy Defoe a saját nevével vállalja, ezért újabb fiktív kapitány, Charles Johnson, mögé bújva teszi közzé a szabad életet ábrázoló kalóztörténeti kötetét.

Miként vélekedünk a kalózkodásról? Végső soron mik voltak ennek a különleges, törvényen kívüli foglalkozásnak az úzói? Radikális szociális lázadók, apolitikus bűnözők vagy akár „alkotmányos anarchistáknak” tekinthetők? Ahány kommentátor, annyi nézőpont lelhető fel. Peter Sloterdijk a maga részéről a polgári „menekülési álomot” megtestesítő, szélsőségesen individualista, ugyanakkor teljesen amorális közönséges bűnözőkként intézi el a kalózkodást.<sup>3</sup> Túlságosan kiszakadtak a hatalom alól, ez pedig érzéketlenné tette őket az erkölcsi szempontokkal szemben – véli Sloterdijk. Ezzel a moralizáló és markánsan konzervatív nézettel szembeszegezi Neves azt a nyilvánvaló és könnyen bizonyítható örök igazságot, amely ekképpen szól: az állam is éppúgy parazitikus bünszervezet, mint az illegalitásban száműzött bűnözői csoportok, csak éppenséggel a legalitás látszatával ruházta fel önnönmaga ténykedését, mivel ő a szuverén (201.). Továbbá a kalózkodás szociális gondoskodása, beleértve a rokkantakat

érintő kárpótlást és a rabszolgák gyakori felszabadítását, nem a totális erkölcstelenségre enged következtetni. Sokkal inkább a szabad élet gyakorlatainak tűnnek ezek, persze esetleges és csiszolatlan, olykor pedig következetlen formában. Annak a pusztaság lehetősége, hogy embercsoportok a hatalom és a kötelező érvényű erkölcs tartományán kívül képesek élni, már sértő az állam hívei számára.

A kalóztörténeteknek mindazonáltal persze számos árnyoldaluk volt, amit a kötetben szereplő két tanulmány is kiemel. A rabszolgatartás a gyakorlatban legalább annyira jellemző volt a kalózcsoportokra, mint a rabszolgafelszabadítás. Sőt, bizonyos kalózhajókon fehér rabszolgákat is tartottak, jellemzően elrabolt földműveseket vagy halászokat (219.). Így a romantikus túlidealizálástól is éppúgy szükséges tartózkodnunk, mint a Sloterdijk-féle főbikusan moralizáló diskurzusoktól. Valahol a közönséges bűnöző és a radikális forradalmár között helyezkedik el a valóságosan létezett kalózközösségek valósága. Nem voltak tökéletes, eszményi társadalmak ezek. Valamennyi hibájukkal együtt mégis adnak reményt arra vonatkozóan, hogy igenis képesek lehetünk a hatalom kontrollmechanizmusaitól mentesen élni, azokon kívül. Másképpen mondva, aligha kívánatos dolog lemondanunk szokási vágyainkról. A hatalom szeretné elhíttetni alattvalóival, hogy képtelenség kiszakadni a kötelesség alól. *Közösséghez tartozol Te is, ezalól pedig aligha vonhatod ki önmagad* – szól a manapság újult erővel fellépő, valamennyi szabad, egyéni spontaneitást és testi autonómiát felszámolni törekvő kortárs biohatalmi szellem. A kalózközösségek példája mégis azt mutatja, hogy igenis lehetséges élet a hatalmon kívül. Talán valahol az „alkotmányos anarchizmus” kifejezés ragadja meg legtalálébban a kalóz létmód lényegét és tétjét. A zsákmányul ejtett hajókat rendszerint megkímélték, hiszen önző gazdasági érdekeik megkövetelték a minél kisebb mértékű pusztítást (121.). Mint kiemeli Miklós az utószóiban, a kalózközösségek szabadelvé demokratikus szabályzatok voltak, amelyek mégsem világjobbító megfontolások mentén születtek, hanem a kényszer szülte praktikus megoldásokként, kísérletek eredményeképpen kerültek bevezetésre (225.). Még ha ezer szállal függtek is a világgazdaság és a világgazdaság alakulásától, a kalózkodás jelensége az utópikus remény megtestesítőjének tekinthető. „Mintha épp a legdurvább tengeri rablók találták volna meg” az önálló szabályalkotásban „a túlélés és az individuális haszon szolidáris modelljét”, folytatja Miklós (233.). Évtizedeken keresztül képesek

3 Sloterdijk, Peter 2005 „Wir Piraten. Der Kampf gegen einen romantischen Mythos”. *Spiegel* 2009/03:130.

voltak szervezett embercsoportok a hatalomnak való alárendeltség állapotából kiszakadni.

Előretekintve azokra a civilizációs kihívásokra, amelyek az emberiség manapság szembenéz, rendkívül érdekes mozzanatra hívja fel a figyelmünket Neves. Az ismeretlenbe való hajózás a véletlennek az emberi társadalom feletti uralmára mutat rá: „a véletlen lehetőségének az elfogadása lehetővé teszi a perspektívaváltást” (171.). Olyan környezetbe települ Libertalia, amelyet erőforrásbőség jellemez, ám véletlenszerű események folytán elpusztul, Misson kapitány hajója pedig elsüllyed. Természetesen a lakatlanság fogalmának nem felel meg Madagaszkár, ami végül a kalóztelep vesztét is okozza. Felvethető hogy űrutazás vonatkozásában egy újabb potenciális utópikus nyomvonal vagy szökésvonal, ami által ismét az erőforrásbőség állapotában található önmagát az emberiségnek azon szerencsés hányada, amely képes megfelelő űrutazási technológiára szert tenni. Olyan technológia eredetű szökésvonal ez, amely a természeti erőknek és egyéb kiszámíthatatlansági tényezőknek való kiszolgáltatottságunk által behatárolt, mégis bámulatos lehetőségekkel kecsegtet. A hajón kívül nincsen élet az ember számára: a legénység zárt közössége híján a partravetett személy elpusztulhat, miként a lakatlan szigetekre kihelyezett szerencsétlenek (ez volt a marooning nevű büntetés, amelyet senki sem élt túl) (114.). Elképzelhetőek olyan jövőbeni állapotok, amikor a hatalom kontrolljából kivetkőzött csapatok foglalnak el űrhajókat, támaszpontokat alakítva ki bolygókon, aszteroidákon, és egyéb égitesteken, kihasználva a tér óriási mértékű megnövekedését. Ilyen történetekkel bővelkedik a sci-fi irodalom. A kalózkodás XVIII. századi aranykora könnyen válhat az űrkolonizáció szubverzív formáinak stratégiai és taktikai előzményképévé, amennyiben a lakatlan csillagrendszerek gyarmatosítása ténylegesen ugyanúgy demokratizálódik, mint annak idején tengeri hajózás. Egyetlen érv sem szól amellett, hogy a részvételi demokrácia ne működhetne a világűr körülményei közepette is. Rediker nyomán a hajózható tengeri távolságok sajátosságait sikeresen használó, felülről és alulról való önszerveződésről beszélhetünk, a tengeri nagyhatalmak és a kalózok vonatkozásában (198-199.). Kérdés, hogy merre tartunk. Egy dolog bizonyos: igenis van élet a hatalmon és a kötelességen kívül.